

“ਸ਼ਬਦ ਖਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸੀ”

(1:1-13)

ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਯੂ. ਐਸ. ਨਿਊਜ਼ ਐਂਡ ਵਰਲਡ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੰਨੇ ਤੇ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ‘‘ਯਿਸੂ ਕੌਣ ਸੀ?’’ ਇਸ ਅੰਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਡੇ ‘‘ਪ੍ਰਭੂ’’ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ:

ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਚ ਹੀ, ਯਿਸੂ ਨੂੰ ਇਕ ਜਾਦੂਗਰ ਅਤੇ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀ ਦੇਹਾਤੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਯਿਸੂ ਕੁਮਰਾਨ ਨਾਮਕ ਥਾਂ ਤੇ ਉਸ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਆਗੂ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਪੱਤਰੀਆਂ ਖਾਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ, ਸਲੀਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋ ਵਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰ ਕੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਬਣਿਆ ਸੀ।¹

ਨਿਊਜ਼ਵੀਕ ਰਸਾਲੇ ਦੀ 1994 ਵਿਚ ‘‘ਯਿਸੂ ਦੀ ਮੌਤ’’ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਕਹਾਣੀ ਛਪੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਲੇਖ ‘‘ਜੀਜ਼ਸ ਸੈਮੀਨਾਰ’’ ਦੇ ਨਾਂਅ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਤੱਤਰ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਦਲ ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਯਿਸੂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਇਕ ਵੱਚਿੱਤਰ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੰਜੀਲ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਇਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵੋਟਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਮਣਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਮਣਕਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲਾਲ ਮਣਕਿਆਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਯਿਸੂ ਨੇ ਯਕੀਨਨ ਹੀ ਕਹੀਆਂ ਜਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਗੁਲਾਬੀ ਮਣਕਿਆਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯਿਸੂ ਨੇ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੁਲਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਭੂਰੇ ਮਣਕੇ ਯਿਸੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਂ ਕੰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਾਈਬਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਲੇ ਮਣਕਿਆਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਂ ਕਹੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਯਿਸੂ ਨੇ ਕੁਝ ਸੋਚਿਆ ਜਾਂ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ‘‘ਜੀਜ਼ਸ ਸੈਮੀਨਾਰ’’ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਧੇਰੇ ਨਿਚੋੜ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਫਰ ਹੈ!

ਇਸ ‘‘ਇਤਿਹਾਸਕ’’ ਯਿਸੂ ਨੇ ਕੋਈ ਮੋਅਜਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਬੂਲੇ

ਜਾਣ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇਣ, ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੇਣ ਦਾ ਦਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇੱਥੇ ਹੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਰਾਜ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈਕਲ ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਪੁਰੋਹਿਤ ਤੰਤਰ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਯਹੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ ਪਸਾਹ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਗੜਬੜੀ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਯਿਸੂ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਕਦੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਲੀਬ ਤੋਂ ਲਾਹੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਮੁਰਦਾ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਖਾਲੀ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ ਖਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।^੯

ਯਿਸੂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਚਾਹ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਇਕ ਭਲਾ ਆਦਮੀ’ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ‘ਨਿਰਾਲਾ ਗੁਰੂ’ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ‘ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਆਲਮ ਆਦਮੀ’ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਯਿਸੂ ਨਾਸਰੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੌਣ ਸੀ।

ਫਿਰ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਕੀ ਮਿਲੇਗਾ? ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਨਿਚੋੜਾਂ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਅਤੇ ਯਿਸੂ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਵੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਲੋਕ ਯਿਸੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ?’ ਸਾਡੇ ਲਈ, ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯੂਹੰਨਾ ਇਸੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਧਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਇੰਜੀਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਦਾ ਹੈ!

ਸ਼ਬਦ (1:1-5)

‘ਆਦਿ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਅਰ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਸੰਗ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸੀ’ (1:1)। ਯੂਹੰਨਾ ਨੇ ਯਿਸੂ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਬਚਪਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ‘ਆਦਿ ਵਿਚ’ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਤਪਤ 1:1 ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ। ਯਿਸੂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ, ਯੂਹੰਨਾ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਭਾਵ ‘ਆਦਿ’ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਯਿਸੂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੈ ਸੀ।

ਯਿਸੂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 14 ਤੋਂ 18 ਆਇਤਾਂ ਤਕ ਯੂਹੰਨਾ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਯਿਸੂ ਹੀ ਉਹ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨ ਵਿਚ ਇਸੇ ਇਜ਼ਹਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ‘ਸ਼ਬਦ’ ਜੋ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ *ਲੌਗੋਸ* ਹੈ, ਯਹੂਦੀ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਯਹੂਦੀ ਲੋਕ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰਚਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਤ 1 ਅਤੇ 2 ਅਧਿਆਇ ਅਤੇ

ਯਸਾਯਾਹ 55:3, 11 ਵਿਚ ‘‘ਸ਼ਬਦ’’ ਨੂੰ ਇਸੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ ਕਿ ‘‘ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਚਾਨਣ ਹੋਵੇ: ਤਾਂ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ’’ ਸੀ (ਉਤਪਤ 1: 3)। ਸਚਮੁੱਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ!

ਗੈਰਕੌਮਾਂ ਨੇ ‘‘ਸ਼ਬਦ’’ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਅਰਥ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਜਿਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਯੂਨਾਨੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ‘‘ਸ਼ਬਦ’’ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ‘‘ਨਿਊਕਲੀਅਰ ਫਿਜ਼ਨ’’ ਭਾਵ ਅਣੂ ਵਿਖੰਡਨ ਦੀ ਸਮਝ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ‘‘ਨਿਊਕਲੀਅਰ ਫਿਜ਼ਨ’’ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਾਂਗੇ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਐਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰੀਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾਈਏ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕੀਏ।

ਯਿਸੂ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ‘‘ਸ਼ਬਦ’’ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਯੂਹੰਨਾ ਯੂਹਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗੈਰਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾਅਵੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਯਿਸੂ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਉਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਇਕ ਕਾਰਜਕਾਰੀ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਰੱਥ ਸੀ ਜੋ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਕੋ ਕਰਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕੁਲੱਸੀਆਂ 1: 15-17 ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਉਹ ਅਲੱਖ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਰਿਸ਼ਟ ਵਿੱਚੋਂ ਜੇਠਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਅਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਉਤਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਉਸੇ ਤੋਂ ਉਤਪਤ ਹੋਈਆਂ, ਨਾਲੇ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਨਾਲੇ ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਕੀ ਸਿੰਘਾਸਣ, ਕੀ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਕੀ ਹਕੂਮਤਾਂ, ਕੀ ਇਖਤਿਆਰ, ਸੱਭੋ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਲਈ ਉਤਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਅਰ ਸੱਭੋ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

‘‘ਸ਼ਬਦ’’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਣ ਕੇ ਲੋਕ ਭਾਂਵੇਂ ਜੋ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਹ ਸਭ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਯੂਹੰਨਾ ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਪੱਕਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦਿਆਂ ਯੂਹੰਨਾ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ‘‘ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ,’’ ‘‘ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸੀ,’’ ‘‘ਸਭ ਕੁਝ ਉਸੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ,’’ ਅਤੇ ‘‘ਉਸ ਵਿਚ ਜੀਉਣ ਸੀ’’ (1: 1-4)। ਯੂਹੰਨਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਯਿਸੂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਕੋਈ ਆਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਯਿਸੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਖੁਦਾ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ (1:6-8)

ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾਅਵੇ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਯੂਹੰਨਾ ਨੇ ਅਗਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਆਇਤਾਂ ਯੂਹੰਨਾ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ

ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਯੂਹੰਨਾ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਏਲੀਆਹ ਜਾਂ ਯਿਰਮਿਯਾਹ ਵਰਗਾ ਇਕ ਮਹਾਨ ਨਬੀ ਮੰਨਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਸੀਹ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਦੇਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ! ਯੂਹੰਨਾ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇੰਨਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ‘‘ਮੈਂ ਮਸੀਹ ਨਹੀਂ ਹਾਂ’’ (1:20)।

ਅਜਿਹੀ ਉਲਝਣ ਦੇ ਕਾਰਣ, ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਯੂਹੰਨਾ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਯਿਸੂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਯਿਸੂ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਗਵਾਹ ਸੀ, ‘‘[ਯੂਹੰਨਾ] ਇਹ ਸਾਖੀ ਲਈ ਆਇਆ ਭਈ ਚਾਨਣ ਉੱਤੇ ਸਾਖੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਭ ਲੋਕ ਉਹ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨਿਹਚਾ ਕਰਨ। ਉਹ ਆਪ ਚਾਨਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਚਾਨਣ ਉੱਤੇ ਸਾਖੀ ਦੇਣ ਆਇਆ ਸੀ’’ (1:7, 8)। ਯੂਹੰਨਾ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਲੇਖਕ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਯੂਹੰਨਾ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਿੰਨਾ ਮਹਾਨ ਆਦਮੀ ਵੀ ਯਿਸੂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ! ‘‘ਸ਼ਬਦ’’ ਸਿਰਫ਼ ਯਿਸੂ ਹੀ ਹੈ।

ਰੱਦਿਆ ਹੋਇਆ (1:9-11)

ਜਦ ਯਿਸੂ ਸਚਮੁਚ ਇਲਾਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਐਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਉਂ ਰੱਦਿਆ? ਯੂਹੰਨਾ ਨੇ ਇਸ ਅਫ਼ਸੋਸਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘‘ਉਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਜਗਤ ਉਸ ਤੋਂ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਜਗਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਇਆ ਅਰ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ’’ (1:10, 11)। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰੇ ਨੂੰ ਉਸੇ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਰੱਦ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਯੂਹੰਨਾ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲੋਂ ਯਿਸੂ ਨੂੰ ਰੱਦੇ ਜਾਣ ਦੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ! ਯੂਹੰਨਾ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਯਿਸੂ ਦਾ ਠੁਕਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਯਿਸੂ ਤਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ‘‘ਸੱਚੀ ਰੋਸ਼ਨੀ’’ (1:9) ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ।

ਯਿਸੂ ਦਾ ਉਸੇ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲੋਂ ਠੁਕਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦਿਨ ਭਰ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਪਰਤਦਾ ਹੈ:

ਦਿਨ ਭਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਦਮ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਬੀ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਇਧਰ ਓਧਰ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਘਰ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਖੜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਕੋਈ ਉਹਦੇ

ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਖੜਾ ਹੈ। ਇਕ ਜਣਾ ਖਿੜਕੀ ਦਾ ਪਰਦਾ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ ਬਾਰ ਝਾਤੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜਾ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।⁴

ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਠੁਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਯਿਸੂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ (1:12, 13)

ਯੂਹੰਨਾ ਵੱਲੋਂ ਯਿਸੂ ਦੀ ਨਾਟਕੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਠੁਕਰਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਇਸ ਕੌੜੀ ਟਿੱਪਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਇਹ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਆਸ ਭਰੀ ਟਿੱਪਣੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਨੇ ਯਿਸੂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਯੂਹੰਨਾ ਦੇ ਪਾਠਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਨਾਸਰਤ ਤੋਂ ਆਏ ਇਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲਣਾ ਚੁਣ ਲਿਆ ਸੀ। ਯੂਹੰਨਾ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ‘‘ਜਿੰਨਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਰਥਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਨਿਹਚਾ ਕੀਤੀ’’ (1:12)। ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਯੂਹੰਨਾ ਦਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਸੁਣਨਗੇ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਗੇ (20:31) ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਯਿਸੂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਾਉਣਗੇ।

ਸਾਰ

ਭਲਾ ਇਸ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਆਦਿ ‘‘ਸ਼ਬਦ’’ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ? ਯਕੀਨਨ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪਵੇਗਾ! ਯਿਸੂ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਉਹ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ, ਆਲਮ, ਨਬੀ ਜਾਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਰਹਿਨੁਮਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਦਾ ਹੈ! ਜਦ ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣਾ ਚੁਣਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਯਿਸੂ ਜਿੰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਣਨ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਮਿਲ ਚੁੱਕਿਆ ਯਿਸੂ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਯੂਹੰਨਾ ਦੇ ਵਿਰਤਾਂਤ ਵਾਲਾ ਯਿਸੂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬੁਲਾਹਟ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਆਦਮੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਬੁਲਾਹਟ ਤਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਜਿਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਦਾ ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਭਲਾ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਸਕੀਏ?

ਪਰ ਜਿੰਨਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਰਥਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਨਿਹਚਾ ਕੀਤੀ। ਓਹ ਨਾ ਲਹੂ ਤੋਂ, ਨਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਤੋਂ, ਨਾ ਪੁਰਖ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਤੋਂ, ਪਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ (1:12, 13)।

ਟਿੱਪਣੀਆਂ

¹ਜੈਫਰੀ ਐਲ. ਸ਼ੇਲਰ, "ਹੂ ਵਾਜ਼ ਜੀਜ਼ਸ?" ਯੂ. ਐਸ. ਨਿਊਜ਼ ਐਂਡ ਵਰਲਡ ਰਿਪੋਰਟ (20 ਦਿਸੰਬਰ 1993): 62. ²ਰੋਸਲ ਵਾਟਸਨ, "ਏ. ਲੈਂਸਰ ਚਾਈਲਡ ਆਫ ਗੋਡ," ਨਿਊਜ਼ਵੀਕ (4 ਅਪ੍ਰੈਲ 1994): 53. ³ਲਿਓਨ ਮੌਰਿਸ, *ਦਿ ਗੌਸਪਲ ਅਕਾਰਡਿੰਗ ਟੂ ਜੌਨ* (ਗ੍ਰੈਂਡ ਰੈਪਿਡਸ, ਮਿਸ਼ਿਗਨ: ਵਿਲੀਅਮ ਬੀ. ਈਰਡਮੈਂਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਕੰ., 1971), 116. ⁴ਲਿਓਨ ਮੌਰਿਸ, *ਐਕਸਪੋਜ਼ਿਟਰੀ ਰਿਫਲੈਕਸ਼ਨਜ਼ ਆਫ ਦ ਗੌਸਪਲ ਆਫ ਜੌਨ* (ਗ੍ਰੈਂਡ ਰੈਪਿਡਸ, ਮਿਸ਼ਿਗਨ: ਬੇਕਰ ਬੁੱਕ ਹਾਊਸ, 1986), 11.